

11. Фразеологический словарь русского языка: Свыше 4 000 словарных статей / Сост. Л. А. Войнова, В. П. Жуков, А. И. Молотков, А. И. Фёдоров; под ред. А.И. Молоткова. – Москва: Русский язык, 1978. – 543 с.
12. Фразеологический словарь современного русского литературного языка / Под ред. проф. А. М. Тихонова / Сост. А. М. Тихонов, А. Г. Ломов, А. В. Королькова. Справочное издание: в 2 т. т. 2. – Москва: Флинта: Наука, 2004. – 832 с.
13. Шанский, Н.М. Фразеология современного русского языка / Н. М. Шанский. – Москва: Высшая школа, 1985. – 160с.
14. Шанский, Н.М. Фразеология современного русского языка / Н. М. Шанский. – [4-е изд., испр. и доп.]. СПб.: Спец. лит., 1996. – 185 с.
15. Шмелёв, Д.Н. Современный русский язык. Лексика. Учебное пособие для студентов пед. ин-тов по специальности «Рус. яз. и литература» / Д. Н. Шмелёв. – М.: «Просвещение», 1977. – 335 с.
16. Янкоўскі, Ф.М. Беларуская фразеалогія / Ф. М. Янкоўскі. – Мінск: Нар. Асвета, 1981. – 79 с.

Дар’я Пыхалава

ШЛЯХІ З’ЯЎЛЕННЯ ДЗЯЦЕЙ НА СВЕТ У МОЎНЫХ ФОРМУЛАХ БЕЛАРУСАЎ

Першы акт, з якога пачынаецца чалавечае жыццё на зямлі, – нараджэнне – у беларусаў і іншых славян суправаджаецца значнай колькасцю цікавых абрадаў і забабонаў. З далёкай мінуўшчыны, галоўным чынам праз фальклор, да нас дайшлі першабытныя ўяўленні, вераванні народа пра нараджэнне дзяцей пры дапамозе цуда. Добра вядомыя да нашага дня ў народзе жартоўныя формулы “*дзяцей прыносіць бусел*” або “*цябе знайшлі ў капусце*” з’яўляюцца адзінкавымі, вырванымі з кантэксту традыцыйнай культуры варыянтамі вялікага корпуса адметных тэкстаў, прызваных растлумачыць дзецям факт іх з’яўлення на свет.

Па звестках вядомай расійскай даследчыцы Л. М. Вінаградавай, у Палескім архіве на сённяшні дзень налічваецца каля 470 формул- адказаў на пытанне “Адкуль з’яўляюцца дзеці?”, сабраных у 120 вёсках. Артыкул названай вышэй даследчыцы “Откуда берутся дети? Полесские формулы о происхождении детей”[1] і стаў для нас адной з асноўных крыніц абраных для аналізу моўных формул. Паводле прааналізаванага фактычнага матэрыялу, найбольш папулярнымі адказамі на дадзенае пытанне з’яўляюцца наступныя:

- **дзяцей прыносіць бусел:** “*Бусько з кубла выкынуў*”; “*Буська ў комін кінуў*”; “*Бусэнь камушком з неба кінуў*”; “*Бусель прынёс да спустіл ў коробыцы*”. Дадзеныя моўныя формы абумоўлены асэнсаваннем вобраза бусла як апекуна і распарадчыка дабрабытам. “У беларускай міфалагічнай сістэме бусел сімвалізуе новае жыццё... У Паўночнай Еўропе, дзе бусел, які нясе немаўля, з’яўляецца і зараз дэкаратыўным сімвалам хрэсьбінаў, паходжанне такога павер’я звязваюць са старажытнымі ўяўленнямі пра тое, што ненароджаныя душы знаходзяцца ў мясцовасці, дзе шмат балот, твані і дрызін. Сувязь бусла з дзетанараджэннем знайшла адлюстраванне ў наступных прымаўках: *Пайшоў Баўтрамей да буслоў па дзяцей; Святые Баўтрамей высылае буслоў па (на) дзяцей*. Да дня святога Баўтрамея (7 верасня / 25 жніўня) прымяркоўваўся адлёт буслоў у вырай. А. Лозка

мяркуе, што такія выслоўі ўказваюць дадаткова і на пачатак вясельнай пары” [4, с. 117].

На аснове ўяўленняў пра птушак як пра “связных” паміж тым і гэтым светам у народзе і ўтварыліся моўныя формулы, адпаведна з якімі **дзяцей прыносіць** таксама **варона, жораў, гусі, ястраб, птушка**. Як найбольш прадуктыўная, гэтая мадэль кантамінуецца з іншымі тыпамі выразаў (такімі, як “дзіця знайшлі ў капусце”, “знялі з дрэва”, “ён упаў з неба”), і тады формула набывае выгляд больш аб’ёмнага тэксту: “*бусел прынёс дзіця – пакінуў яго ў капусце – людзі знайшлі*”; “*бусел пасадзіў дзіця на дрэва – людзі знялі*”;

• **дзяцей прыносіць заяц**: “*Зайчык нёс да і потерял мальчика*”; “*Дзітэй знаходзяць ў капусці, а ў капусту іх прыносіць зайчык*”. Існаванне названай моўнай формулы варта звязаць з уяўленнямі пра *зайца* ў сферы народнай духоўнай культуры. З аднаго боку, добра вядомая прадукцырующая і эратычная сімволіка зайца: параўн. зварот *зайцаў хлеб* – рэшткі ежы, прывезенай дадому з лесу, лугу, якую прапануюць з’есці дзецям. На вяселлі выкананне песень “пра зайца” звычайна звязваецца з абрадам шлюбнай ночы і вызначэннем “чысціні” (цнатлівасці) нявесты. Ідэя “дзетароднасці” зайца адлюстравана ў выкарыстанні заечай крыві як сродку ад бясплоддзя. Сон пра злоўленага зайца прадказвае жанчыне цяжарнасць і нараджэнне сына, відаць, таму, што вобраз зайца ў народных ўяўленнях сімвалізуе мужчынскую гіперсэксуальнасць і плоднасць [3, с. 188]. Вядомае таксама павер’е, згодна з якім у апошніх каласах на хлебным полі знаходзіцца дух поля – *хлебны заяц*, які ўвасабляе ўрадлівасць зямлі [2, с. 9].

• **дзяцей прыносяць персанажы чужога этнасу, падарожнікі, жыхары аддаленых раёнаў ці, наадварот, сваякі дзіцяці, часцей бабуля ці парадзіха**: “*Цыгане йіхалы да покынулы*”; “*Старцы загубілі да пуд тую берозу кінулі*”; “*Ехалі ўкраінцы, тебя скінулі з воза, я табе трапіла*” або “*Насіла баба тебя ў карзінце, а я ўзяла*”; “*Баба ў балоце злавіла*”; “*Баба табе прінесла, пуповая баба*”; “*Бабушка в подоле принесла*”. Такім чынам забяспечваецца ахова немаўляці ад злых сіл, таму што падкрэсліваецца “чужасць” дзіцяці ў дачыненні да сапраўдных бацькоў;

• **дзіця спускаецца з неба – яго скідае Бог**: “*З неба ўпало дзіця – Бог скінуў*”; “*Бог іскінуў Алёнку з неба – цяпер будзе наша*”; “*Із неба Бог скідае – летіт, летіт хлопчык*”; **Бог спускае дзіця на нітацы або вяроўцы**: “*Бог на нітацы спусціў*”; “*цябе з неба на залатой вяроўцы спусцілі*”; “*Бог пачовочкамі спустил з неба*”; “*Бог з неба по красной ниточки спустиў*”. Локус “неба” абраны невыпадкова: у міфалагічнай мадэлі свету гэта “верхняя, найбольш сакралізаваная сфера космасу, месца знаходжання Бога, святых і душ людзей” [3, с. 328]. Асаблівасцю тэматычнай групы формул пра нябеснае паходжанне дзяцей з’яўляецца іх ужыванне ў выглядзе рыфмаваных тэкстаў: “*Ты з неба ўпала, а я паймала*”; “*Ты з неба ўпаў да дыбкі стаў*”; “*Буў на нэбо, ўпаў на стоўпчык да й зробіўся хлопчык*”; “*Із неба упаў, да ў дзежэчку папаў*”. Тэндэнцыя рыфмаваць падобныя формулы часта прыводзіць да іх значнага разрастання: “*Із неба ўпаў, да ў ступу папаў, а з ступы вылез да во які вырас*”; “*Буг мяне кінуў на хвою, а с хвоі – дадолу, да даў Буг мені добру долю*”;

• **дзіця знаходзяць у раслінах – у капусте:** “У капустях ты сідзела / лежала / плакала”; “Пайшла я капусту палоць, а ты там ляжыш”; “Маці пайшла ў качаны да найшла дзевачку”; “Дзіця з капусты прыйшло”. У народна-паэтычных уяўленнях капуста найперш сімвалізуе стан кахання, часцей пазашлюбнага ці грахоўнага. Вытокі падобнай сімвалізацыі, на думку У. І. Коваля, у сувязі капусты з уяўленнямі аб завязванні, закручванні, што суадносіла яе з жаночым пачаткам. Дзяцей знаходзілі таксама ў **агурках**: “Ходіла маці гуркы выбіраць да найшла тебя ў огороде” (выразная сімволіка мужчынскага пачатку); у **бураках і моркве**: “Найшлы, як выбыралы буракі, чы моркву”; у **бульбе**: “Картоплі я капала, а вона сідіць, вылупіла вочы” (падабенства на аснове нябачнага завязвання плода); у **кукурузе**: “Із калачыкаў ты выскачыў, я паймала”; у **аўсе**: “Найшла ў оўсові і прынесла ў хату”; у **каноплях**: “Паймалі тебе ў каноплях” (у абрадавай і лірычнай паэзіі каноплі, іх пасеў устойліва сімвалізуюць дзяўчыну і яе гатоўнасць да любоўных і шлюбных дачыненняў (параўн.: скочыць у каноплі – саграшыць); у **жыце**: “Снапчок вязала да ў жыце нашла”; “Я жыта жала – і найшла”; у **траве**: “Ў траўцэ тебя знайшлі”; у **кравіве**: “Баба аріна чуе – на поле ў кравіве крычало”; “Была я ў леси, щепала арэхи, ты там ў кравіве плакаў”. Як ужо адзначалася намі вышэй, кравіва сімвалізуе сэксуальныя адносіны, плоднасць і разам з тым суадносіцца з чужым светам, адкуль, па народных уяўленнях, і прыходзяць на гэты свет дзеці, звычайна пазашлюбныя – кравіўнікі; у **ягадах і кветках**: “Дітэй знаходять ў ягодах або квітах”. У сувязі са згаданым вышэй цікава адзначыць, што пра пазашлюбныя адносіны паміж мужчынам і жанчынай беларусы казалі “ў кравіве жаніліся”, “у кравіве шлюб бралі” [4, с. 104].

• **дзіця прыносіць вада:** “Баба ў балоце зловыла”; “На ріццы зловылы, як дзіця плыло”; “Бусел нясець у клюві. Сел на балото і упуціў яго ў воду – я забрала”; “Пашоў велікій дождзь, да ты ўпала”; “Дошч пашоў – ты з неба упаў у ступу”; “З дашчом упаў з неба”. Невыпадковым з’яўляецца і ўжыванне вобраза ступы ў народнай фразеалогіі дадзенай тэматыкі, паколькі яе сімволіка заснавана на антрапамарфізацыі, пры якой акцэнтуюцца адпаведныя палавыя прыкметы. Вада ж – гэта мяжа паміж тым і гэтым светам, шлях да іншасвету, месцазнаходжання душ памерлых і яшчэ не народжаных людзей. Да таго ж, вада валодае жыццестваральнай энергіяй (нагадаем, што ў многіх міфалогіях, у тым ліку і ў беларускай, вада звязваецца з пачаткам стварэння Сусвету), якая мае дачыненне і да з’яўлення дзяцей: “Чые мруць, а нашы як з вады йдуць”;

• **дзіця купляюць** – “У цыганоў купілі”; “Жыд продаў” і інш. Варта хіба дадаць, што сучасным дзецям бацькі частую адказваюць, што іх “заказалі па інтэрнэце” або “купілі праз інтэрнэт”.

Разгледжаны корпус формул-забабонаў і фразеалагічных адзінак адсылае нас, па-першае, да антрапаганічных міфаў (узгадаем з’яўленне дзяцей з кветак і дрэў), па-другое, да ўяўленняў пра іншасвет як крыніцу жыцця (немаўлят прыносяць птушкі, жывёлы з неба, вады ці інш.), па-трэцяе, у шэрагу тэкстаў з’яўляецца функцыя апатрапей, прызначаных абараніць дзіця ад нячыстай сілы і хвароб. Такім чынам, прыведзеныя формулы уяўляюць вельмі каштоўную крыніцу для рэканструкцыі архаічнай карціны свету беларусаў і шырэй – славян.

Літаратура

1. *Виноградова, Л. Н.* Откуда берутся дети? Полесские формулы о происхождении детей / Л. Н. Виноградова // Славянский и балканский фольклор. Этнолингвистическое изучение Полесья: сборник / Рос. акад. наук, Ин-т славяновед. и балканистики; редкол. : Н. И. Толстой (отв. ред.) [и др.]. – Москва : Индрик, 1995. – С. 173 – 187.
2. *Коваль, У. І.* Славянская этнафразеалогія ў дэрывацыйна-дыяхранічным аспекце / У. І. Коваль. / XII Міжнар. з'езд славістаў. Доклады. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 1998. – 42 с.
3. *Міфалогія беларусаў: Энцыкл. слоўн. / склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько.* – Мінск : Беларусь, 2011. – 607 с.
4. *Садоўская, А. Л.* Фразеалагізмы з кампанентам-арнітонімам у беларускай мове: этналінгвістычны аспект / А. Л. Садоўская. – Мінск : БДУ, 2011. – 271 с.

А.А. Радзевіч

ЗЛУЧНІКАВАСЦЬ У СІСТЭМЕ КААРДЫНАТ МАСТАЦКАГА ТЭКСТУ

Унікальнасць мастацкага тэксту, своеасаблівай камунікацыйнай з'явы, прымаецца ўсімі даследчыкамі. І гэта пры тым, што канчаткова так і не вызначана яго інварыянтная (зыходная) трактоўка. Магчыма, прычынай «плюралізму», разнаветарнасці ў дэфініцыях названага аб'екта з'яўляецца, як гэта ні парадаксальна, катэгорыя «прасторавай многалінейнасці», або тое, што Р. Барт вызначыў як «неадальная множнасць» [Барт 1989: 417], якая раскрывае неабмежаваныя магчымасці для спецыялістаў ў галіне прагматыкі, кагнітывістыкі, псіхалінгвістыкі, логікі, семантыкі, літаратуразнаўства, паэтыкі. Спіс можна пашыраць, захапляючыся магчымасцямі «высокаўзроўневай семантычнай інтэрпрэтацыйнай тэксту ў тэрмінах макраструктур» [Дэйк 1989: 118].

На жаль, традыцыйны «філалагічны» напрамак, які абапіраецца на граматыку і сінтаксіс тэксту, у гэтых канцэптуальных падыходах, калі-нікалі катэгарычна аспрэчваецца, бо «тэкст – гэта адзінка семантыкі, сэнсу, а не формы» [Халідэй, Хасан 1976; Цыт. па: Черкасова 2009: 185].

Можна пагадзіцца з тым, што, як складаны феномен, прадукт пэўнай гістарычнай эпохі, тэкст выконвае разнастайныя функцыі: з'яўляецца спосабам захавання і перадачы інфармацыі, формай існавання культуры, адлюстроўвае псіхічнае жыццё індывіда, пэўныя сацыякультурныя традыцыі. Але размежаванне паняццяў «тэкст» і «твор», калі асэнсаванне менавіта тэксту абапіраецца на яго адносіны да «знака» [Барт 1989: 416], дазваляе бачыць у ім яшчэ і глабальнае, структураванае па пэўных законах адзінства, якое складаецца з моўных адзінак [Черкасова 2009: 186]. У гэтай сукупнасціланцужковых мікраструктур асноўнымі дыферэнцыяльнымі прыметамі тэксту выступаюць лакальная (*кагезія*) і зместавая (*кагерэнтнасць*) звязнасць яго кампанентаў [Казаченко 2009: 88].

Лінейная *кагезія* адлюстроўвае «кантэкстуалізацыю», ці адаптацыю, асобнага выказвання да задач камунікацыі. Адным са сродкаў *кагезійнай* звязнасці асобных элементаў выказвання або яго частак выступае паратаксічны злучнік *і*, што па сваёй марфалагічнай прыродзе, лагічнай сутнасці «заўсёды адлюстроўвае чыстую ідэю злучэння» [Пешковский 2001: 466]: *Ёсць важныя дзве часціны, з якіх*